

Gerardas van der Leeuw (1890–1950) yra vienas žymiausių XX a. pradžios religijotyros srovės, vadinamos religijos fenomenologija, atstovas, o jo veikalas „Religijos esmė ir apraiškos“ (pirmasis leidimas vokiečių kalba – *Phänomenologie der Religionen*, 1933; pasaulinį garsą pelnęs angliškasis leidimas – *Religion in Essence and Manifestation: A Study in Phenomenology*, 1938) – šios religijotyros srities klasika. Siūlome skaitytojui keletą šio veikalų skyrelių.

Religijos esmė ir apraiškos: Šventas žmogus, šventoji bendruomenė

Gerardus van der LEEUW

Pranašas

Graikų žodis *προφήτης* „pranašas“ pagal kilmę reiškia sakovą, kuris per apeigas pasakodavo šventus padavimus,¹ taigi jo, kaip šventybės atstovo, veikla pirmiausia yra kalbėjimas, kuris Graikijoje savaiame turėjo techninį pusiau žynišką, pusiau teologinį pobūdį. Bet mes įpratę manyti, kad pranašas savo vaidmenį išgyvena kur kas ekstatiščiau, veikiau šamaniškai, kad šis atstovavimas šventybei reikalauja didelės vidinės įtampos, kurią mes vadiname apėmimu ir kuri atmeta visa ką asmeniškai, bent jau pačiam patyrimo. Pavyzdžiui, galima prisiminti Karlo Jasperso minėtą sutrikusios psichikos žmogų, vyriausio teisėjo prašiusį „kuo nuolankiausiai, kad jūsų kilnybė gražintumėte man mano mintis“.² Jei tik šis schizofrenikas „savo mintis“ būtų laikęs mažiau vertomis, jis būtų galėjęs būti pranašu. Jis tikrai buvo giminė tam Melanezijos demoniakui, kuris vadino save ne „aš“, bet „mudu“.³

Šiaip ar taip, abiejų rūšių pranašai, tiek ramūs, tiek ekstatiški, persako kažkieno kito žodžius, ne savo: kartas nuo karto jų asmenybės yra visiškai išjungiamos, ir jie tampa absoliučiais ir visiškais šventybės atstovais. Pranašas tuomet tėra Galios įrankis, „pilnas dievo“ bei tuščias savęs – pažodžiui, „entuziastas“.⁴ Geriausiu pavyzdžiu tam gali būti Balaamo istorija (Skaičių 23–24). Balaako papirktas prakeikti Izraelio tautą sunykimui, jis ištarė žodžius, kuriuos „Viešpats įdėjęs jam į burną“. Balaakas, pabūgęs, kad prakeiksmas jo priešams nevirstų palaiminimu, ėmė maldauti pranašo verčiau tylėti. Tačiau Balaamas negalėjo: „Beoro sūnaus Balaamo žodis – žodis žmogaus, kuriam atvertos akys, žodis girdinčio Dievo žodžius, matančio regėjimą iš Visagalio, parpuolusio kniūbsčia, bet atmerktomis akimis“. Tai supykde Balaaką, ir jis jau ketino pavaryti pranašą šalin, tačiau Jahvės palaiminimas tebesklido iš Balaamo lūpų: „Nors Balaakas man duotų ir savo namus, pilnus sidabro bei aukso,

aš negalėčiau savo ruožtu, eidamas prieš Viešpaties žodį, padaryti nei gero, nei blogo. Ką Viešpats sako, tai turiu pakartoti“.

Mes žinome, kad visi Senojo Testamento pranašai, ar jų kalba buvo daugiau ekstatiška, ar mažiau, skelbė Jahvės žodį. Tam buvo griebiamasi įvairiausių ekstazę sukeliančių priemonių bei intoksikantų. Antai Eliša pasišaukė arfininką, ir „arfininkui grojant, Elišai atėjo viešpaties galia“ (2 Karalių 3.15). Panašiai Delfų Pitija, prieš paskelbdama orakulą, turėjo pasiruošti šiam dieviškojo kalbėjimo sakramentui: atsigeriti vandens iš šventojo Kastalijos šaltinio ir užvalgyti lauro lapų.

Audringas pranašo emocijas bei sunkiai suprantamą kalbą su nepaprasta psichologine įžvalga yra aprašęs Aischilas. Šiurpi jėga priverčia vargšę Kasandrą kalbėti lauztais sakiniais: „Otototoi... Sapnai. Sapnai. / Apolonai. Apolonai!“ Ir tuomet ji išvysta siaubingą reginį: kruvinus Atreidų namų vaikus, žmogžudystės įrankį kirvį, Agamemnono nužudymą maudyklėje, jos pačios likimą. Ji kreipiasi į chorą: „Būk su manim, man žengiant / Pėdsakais kadais padaryto blogio, / Būk mano liudininkas“. Ir tuomet ją vėl apima ekstazė: „Aiman, aiman! Agonija, agonija! / Vėl pranašavimo skausmai siaubingi / Apėmė mane, varydami iš proto“. Ir vėl grįžta šiurpus regėjimas (Aischilo „Agamemnonas“ 1072t, 1184t, 1214t). Mūsų dienomis šiam didingam nuasmeninto bei objektyvaus kalbėjimo aprašymui atliepia Kunderės figūra Wagnerio „Parsifalyje“, kai klaikiai klykaujančią ją prieš jos valią užkeri Klingsoras. Dar plg. jaudinančias Jeremijo dejonas: „Mano širdie! mano širdie! Raitausi iš skausmo! Netelpa krūtinėje mano širdis! Man širdis plyšta, negaliu tylėti“ (Jer 4.19).

Pranašautojos santykiai su jos valdovu dažnai interpretuoti lytiškai – dar vienas tipiškas sakramentas šalia švento valgymo.⁵ Kasandra buvo Apolono meilužė, o štai Pitija turėjo būti skaisti ir rengtis mergaitės drabužiais,

kad ir būdama garbaus amžiaus. Pradžioje ji pranašaudavo tik dievo epifanijos dieną (Plutarchas, *Quaestiones graecae* 292).⁶ Vergilijus apibūdina pranašautoją kaip dievo jojamą kumelę („Eneida“ VI.101). O štai malda į Hermį, pasiekusi mus iš sinkretizmo laikotarpio: „Viešpatie Hermi, įženk į mane, kaip kad kūdikiai įžengia į moterų kūnus“.⁷ Tuo tarpu Buru salos Indonezijoje pranašautojos savo dovaną kildina iš santykiavimo miške su žemės dvasia.⁸ Čia mes palietėme santykio su dievybe formų klausimą, prie kurio dar grįšime vėliau.

Dabar tik noriu pabrėžti visišką pranašo asmenybės pašalinimą. Jis įgauna *objektyvaus kalbėjimo* galią, ir tokios jo ištarmės yra iš esmės nesuprantamos: objektyvus kalbėjimas negali būti suprastas. Taigi jis turi būti interpretuojamas. Delfuose įkvėptosios pranašautojos ištarmes vadinamieji hosijai, *ῥοιοι*, versdavo į sklandų hegzametą. Jie patys, kaip pažymi Farnellis, buvo „pakankamai sveiko proto“.⁹ Plutarchas šiuos egzegetus vadina teologais, *θεολόγοι*. Ir išties teologo užduotis visuomet buvo objektyvų ir nesuvokiamą kalbėjimą išguldyti subjektyviais, suprantamais žodžiais, kartu vis dėlto išsaugant žynio ar pranašo galią. Todėl nereikia stebėtis, kad Plutarcho („Dėl orakulų nutraukimo“ XV.417) nuomone, Delfų teologai nusizengdavo tiesai.

Tačiau pranašo objektyvią ištarmę sudarė ne tik žodžiai. Pats *žodis*, galios žodis, kartu yra veiksmas. Taigi Fausto svarstymai apie Jono Evangelijos pradžią, atsižvelgiant į tikrą religinę situaciją, nėra vykę. Nes pranašai atstovauja Galiai, ir jų ištarmės tuo pat metu yra Galios pašlovinimas bei apreiškimas. Juos galima laikyti sakovais, gydytojais, ekzorcistais, patarėjais, pamokslininkais ir dar daug kuo, o geriausiai jų būdą atskleidžia Senasis Testamentas, kur esama visokiausio plauko pranašų. Aukščiausiai rūšiai priklauso Izaijas bei Jeremijas, Amosas, Ozėjas ir Antrasis Izaijas, pastarojo atveju ekstazė ir stebuklas kone visai pasitraukia, užleisdami vietą tiesioginiam Dievo Žodžiui, neretai pritaikomam einamosioms aplinkybėms, bet dažniausiai pranokstančiam jas ar bent jau, kaip kad Izaijo knygos 53-me skyriuje, sklendžiančiam aukštai virš jų. Ne toks betarpiškas bei spontaniškas, nors ne mažiau reikliai teigiamas Dievo Žodžiu esantis ir Ezekielio bei Zacharijo pranašavimas.¹⁰ Tačiau šie vardai mena tik aukščiausią Izraelio pranašų tradicijos sužydėjimą bei pabaigą, tuo tarpu jo pradžia bei iškilimas liudija visiškai kitas lytis. Antai Samuelis yra „regėtojas“, į kurį kreipėsi Saulius, ieškodamas tėvo praganytų asilų. Nors kartu jis ir teisėjas bei žynys. O štai po šalį klajojantys pranašai, prie kurių Saulius, grįždamas iš Samuelio, nevalingai prisijungė, buvo klie dintys ekstatikai, tarsi derišai ar Dioniso sambūrių nariai, ir netgi Eliša pranašavo palydimas arfos garsų. Pirmasis iš didžiųjų pranašų buvo Elisas, o aštrus psichologiškas jo pasirodymo aprašymas juolab yra puikus pavyzdys, kokia vidinė kova tarp objektyvaus kalbėjimo ir subjektyvių pastangų bei nevilties iš-

tinka pranašo asmenybę. Tiesiog klasikinis pavyzdys yra tasai jo „Gana!“ Ir vis dėlto Jahvės rankos palietas jis leidžiasi tekinas pirm Ahabo vežimo į Jezreelį (Karalių 18.46) ir visai kaip Eliša daro stebuklus bei gydo.

Platonas („Faidras“ 244) irgi skyrė dvi mantikos, ar „pranašavimo“, rūšis: pirmoji – tai *μαντική ἐνθεος*, „šėlas, kylantis iš dievo“, arba ekstazė, kaip kad Pitijos; antroji – sistemiškas ženklų interpretavimas, kaip kad augurų pagal paukščių skridimą. Pastarajai priklauso būrimas iš kepenų Babilone, minėtieji Romos augurai, taip pat kinų vandens ir vėjo žinovų mokslas (*feng šui*), kurių pranašavimai gerokai priartėja prie „šventojo mokslo“, kuriam irgi būdingas objektyvus kalbėjimas. Panašiai dalyvaudami dieviškoje išmintyje savo religines pareigas ėjo pirmykščių bendruomenių sakovai, kurie tiesą „uosdavo“,¹¹ o skandinavų *völva* buvo sakovė bei burtininkė moteris.

Be to, pranašui būdinga gydymo dovana teikia jam Išgelbėtojo personažo elementų. „Žodis“, kurį pranašas ištaria, turi galios, taigi jis yra veiksmas, išgelbėjimo veiksmas. Nuo VI ligi IV a. pr. Kr. po graikų pasaulį klajoję *λόγιοι ἄνδρες*, pažodžiui „žodžio žmonės“, buvo burtininkai, šarlatanai, pranašai, ateities spėjikai, gydytojai, apsi-valymo šaukliai, filosofai bei mokslininkai, poetai, dievažmogiai, dievai... Ryškiausias iš jų yra Empedoklis, vainikuotas dievu ir pats leidęs save garbinti liaudžiai, kuri rinkosi prie jo tūkstančiais: „Bet nuo šiol aš vaikštau prieš jus nebe kaip mirtingasis, o kaip nemirtingas dievas. Ir kaip toks, visur aš susilaukiu deramos pagarbos, mano galvą apvijusios girliandomis bei juostomis. Vos įžengiu aš į klestintį miestą, mano gerbėjai, vyrai ir moterys, pagarbina mane jomis, ir tūkstančiai eina paskui mane, norėdami patirti, kur veda kelias į *išsigelbėjimą*. Vieniems reikia pranašysčių, kiti teiraujasi apie įvairias ligas, trokšdami išgirsti bent žodelį, teikiančią *išsigelbėjimą*, nes jau ilgą laiką raitosi nuo raižančių skausmų“.¹² Taigi matome, kad „galingasis žodelis“, *εὐρηχὴς βᾶξις*, turi daug reikšmių: nuodėmė, liga bei visokios kitos gyvenimo negandos iškart pradingsta, vos tik jas paliečia „išsigelbėjimas“. Tačiau Empedoklis kartu buvo didis gamtos filosofas, nors tai, kaip jis save apibūdino cituotoje ištraukoje, mums veikia primena iš dalies Evangeliją, iš dalies šarlatano priimamąjį. „Išgelbėjimas“ iš tikrųjų bemaž visada kartu reiškia gydymą, kaip kad „gydymas“ savo ruožtu visuomet kartu reiškia tam tikrą išgelbėjimą. Ir tada, kai gydytojas, netgi šiuolaikinis, „nebesugeba pasiekti stebuklo, jo vietą užima magnetometras arba šundaktaris“.¹³ Taigi mūsų dirbtinai daromas skirtumas tarp „dvasinio“, moralinio, ir kūniškojo išsigelbėjimo tėra dirbtinis, todėl neatlaiko žmogaus troškimo įgyti galios ir išsigelbėti.

Poetui irgi atiteko kažkiek dieviškų pranašo galių. Nes pradžioje poetas ir pranašas buvo viena. Platonas kalba apie poetus kaip apie įkvėptus Dievo ir stato juos į vieną gretą su orakulų dainiais bei pranašautojais („Apologija“ 22).¹⁴

Pašvęstasis

Jau seniai prieš Freudą išmintingi žmonės suprato, kad žmogaus galios, kurias jis nukreipia į išorinį pasaulį, šaknimis siekia jo lytinį gyvenimą, o dabar kai kas išvis nebeskiria dėmesio niekam daugiau! Šiaip ar taip, lytinis bei alkio instinktas – tai tos dvi galingos varomosios jėgos, kurių dėka valia įgyja galią ir net pasiekia dangų. Jų akivaizdoje impotentiškoji sąmonė žlunga. Viena vertus, maistas bei gėrimas, kita vertus, lytinė sueitis tad yra ne tik du svarbiausi bendrumo su dievu simboliai, bet ir tie veiksniai, kurie įkinko į darbą žmogiškąsias galias.

Kad ši galia ne tik yra tikra, bet ir turi būti apvaldyta vienokiu ar kitokiu „pašventinimu“, jau pakankamai aiškiai nustatyta. Moteriškoji lytinė galia, paprastai laikoma itin stipria, daugelyje bendruomenių nukenksminama praduriant nekaltybės plėvę, t.y. atliekant *ruptura hymenis*, kurios tikslas – tiek pašalinti pirmosios sueities grėsmę, tiek ir užtikrinti lytinį veiksnumą. Operaciją dažnai atlieka senolė, bet neretai ir žynys arba prašalaitis.¹⁵ Defloracija gali būti atliekama kaip ritualas, dalyvaujant žyniui ar prašalaitiui, nes abu jie yra „galingieji“. Čia mes jau esame pakeliui į šventąją prostituciją, daugelio tautų gyvenime vaidinusių reikšmingą vaidmenį.¹⁶ Mergystę turi atimti kažkas „galingas“, ir ne tik todėl, kad situacinis per mažai kliautūsi savo paties galiomis, bet ir todėl, kad tai iš esmės yra Aukštesniojo privilegija. Tačiau šis šiurkštus ritualas gali būti pakeistas simboliniu, kaip kad sueitis su jaunuoliu Nakso saloje (Egėjo jūroje), arba susilankymu vadinamosiomis Tobijaus naktimis.¹⁷

Tačiau toks „pašventinimas“ taip pat gali virsti auka dievybei, ir vėlgi – siekiant sužadinti galias, arba paties aukojančio individo, arba visos bendruomenės. Prašalaitis arba žynys tuomet atstovauja dievybei, o moteris, kaip „pašvęstoji“, – bendruomenei. Pagarsėjusioje savo „Istorijos“ ištraukoje (I.199) Herodotas pasakoja apie Babilono moteris, kurios prieš ištekėdamos dalį savo gyvenimo praleisdavo atskirtyje, pasišventusios dievui. Jų pasišventimas pasireiškėdavo arba lytinių santykių auka, t.y. skaisytybe, arba visiška jos priešingybe – atsidavimu dievui, kai tik jis aplankydavo jas kokio nors vyro pavidalu.¹⁸ Abiem atvejais jos priklausė dievui, buvo jo nuotakos, *ħarimtu* „atskirtosios“, *ħadištu* „pašvęstosios“. Senovės Šumere irgi būta dievo moterų, kurios, galimas daiktas, netgi turėjo iš tikrųjų atsiveikinti su gyvenimu savo „liūdesio kambary“, tuo pat metu buvusiame joms buvo ir kapu, ir su tuoktinių miegamuoju.¹⁹

Pašvęstosios moterys, tiek mergelės, tiek prostitutės, laikėsi savo išskirtinio statuso visos bendruomenės, kurios galią šitaip saugojo, labui. Korinte Persų karo metu hierodulės meldėsi už miesto išgelbėjimą, ir netgi tokio masto poetas kaip Pindaras išgyrė jas gražiausiais žodžiais (fr. 122). Kaip tvirtai pasišventimas dievui paaukojant jam savo skaisytybę buvo išsisknijęs graikiškuosiuose Rytuo-

se, rodo istorija apie Pauliną, garbingą poniją, Isidės šventykloje suvedžiotą paleisto vergo, užsidėjusio dievo Anubio kaukę. Suvedžiotas puikiai suvokė situaciją, kuri ir leido jam pasinaudoti jo aukos religine isterija.

Panašiai dievo moterimis laikytos hindų bajaderės.²⁰ Tačiau įdomiausias, mūsų požiūriu, dalykas yra pats perėjimas nuo skaisytybės prie nevaržomo pasileidimo. Jį suvokti galima tik pasitelkiant dieviškos Galios sampratą. Susilaikymas – tai ne skaisytybė mūsų šiuolaikiniui supratimu, bet „kultūrinė skaisytybė“,²¹ būtent santykiavimas su dievybe, dangiškoji santuoka. Ją galima įgyvendinti trim būdais: arba nuotaką nužudant, arba jai išliekant skaisčiai, arba be jokių išlygų tarnaujant dievui ir atsiduodant jo valiai. Mirties, santuokos bei erotikos mistikos tad tėra skiriamos, bet niekuomet ne skirtingos. Uostų deivė Afroditė Pelagija tuo pat metu buvo ir prostitutė, ir šventoji.²² Meilės svaigulys – tai apalpinimas ir mirtis; kita vertus, kreiptis į dievą – tai pareikšti savo erotinį pajėgumą arba galios troškimą.

Santuokos mistikoje tebegalioja ta pati schema, ir netgi ne visada sudvasinta. Kristaus nuotakos visą savo meilę, tiek kūnišką, tiek netgi isterišką, kaip kad neretai nutikdavo, visuomet atiduodavo savo dangiškajam jauniui. Ir už tai jų nereikia smerkti. Nes nemanau, kad santykio su Dievu tyrumas reiškia lytinio elemento pašalinimą. Lytiškumo visiškai pašalinti neįmanoma iš jokio bendravimo, netgi iš bendravimo su Dievybe. Taigi telieka vienintelis jo įvertinimo būdas – įsitikinti, ar pašvęstasis iš tikrųjų yra pasišventęs, vadinasi, išsižadėjęs savęs, ar šitaip tik siekia sau galios; kitaip sakant, ar pašvęstoji moteris siekia tik daugiau ar mažiau dvasiškai, bet visuomet erotiškai, dominuoti savo jauniui, ar mylėti jį nuoširdžiai.

Pradžioj romėnų vestalėmis, regis, galėjo būti tik netekėjusios moterys iš ūkininkų šeimų, kurių pareiga buvo nešti vandenį ir prižiūrėti ugnį.²³ Jos buvo ugnies nuotakos ir visą gyvenimą dėvėjo nuotakų apdarus. Priskirtos valstybės aukurui, jos sudarė tam tikrą ordiną, o jų skaisytybė turėjo užtikrinti visuomenės galias bei gerovę.²⁴ Senovinė šio papročio forma liudija skaisytybės tikrinimas Lanuvijuje, kur vestalė turėjo pamaitinti gyvatę: jeigu ši valgė, vestalės skaisytybė buvo laikoma patvirtinta, ir žemdirbiai sušukdavo: „Metai bus derlingi!“ (*clamantque agricolae: fertilis annus erit*).²⁵ Čia kultūrinis skaistumas yra tiksliai paralelė santykiavimui ant suarto lauko bei kitiems papročiams, kuriuose lytinių galių pasireiškimas skatina derlingumą, ir sutinkamai su tuo skaistumo praradimas yra ne tiek nuodėmė, kiek žala.²⁶

Šio tipo pašvęstumas turi akivaizdžiai moteriškų bruožų. Bet vyrai, žinoma, irgi pasišvęsdavo dievams. Todėl ne atsitiktinai jie taip darydami supanašėdavo su moterimis, kartais net bjauriu bei iškreiptu būdu, kaip kad patys save suluošindavę kalnų deivės žyniai Mažojoje Azijoje. Kaip kad rodo I Karalių knyga (18.28), o dar

akivaizdžiau – Apulėjus, tai būta tikrai sadistiško žalojimosi.²⁷ Tačiau kartu tai buvo tiesioginis savo vyriškumo aukojimas, atliekamas transo būsenoje ir iškalingai aprašytas Luciano (*De dea Syria* 15): „Rėjos vardan jie patys save iškastruodavo“. Išsikastravę jie gaudavo moteriškus drabužius.²⁸ Mato Evangelijoje (19.12) irgi mini eunuchai, „kurie patys save tokius padarė dėl dangaus karalystės“.

Visame tame ryškų vaidmenį vaidina moterystės šventumas. Antai senovės Romoje, pasak Plutarcho (*Numa* 10.3), nusikaltėlis, sutikęs vestalę, būdavo išgelbėtas. Panašiai viduramžiais, kai moterų garbinimas buvo pasiekęs viršūnę, jų užtarimas laidavo laisvę: „Jeigu vilkas (pabėgęs nusikaltėlis) ras prieglobstį pas moterį, iš meilės jai jam bus dovanota gyvybė“.²⁹ Riteris irgi prisiekdavo „visomis moterimis“ – jam visa moterų giminė buvo tarsi Šventoji Šeimyna. Tuo tarpu Wolframo Parcifalis moterį, kaip saugą kautynėse, iškelia net aukščiau už Dievą. Šventikai ir moterys priklauso tai pačiai šventybei, todėl neturi nešioti ginklo.³⁰ Taigi šiuo atveju pasišvęsti reiškia visos bendruomenės vardan supanašėti su moterimi, su motina. Taip keistu būdu susilydo ilgesys sugrįžti į motinos iščias ir potroškis paaukoti gyvybę. O krikščionių vienuolis svyruoja tarp gerokai moteriškos meilės Kristui ir būdingai vyriškos pagarbos Mergelei. Nes nors Bažnyčia garbina skautumą bei visą blogį kildina iš moters, ji vis dėlto puikiai išmano, kaip subtiliai sublimuoti viską, kas yra pernelyg giliai žmogiška. Kaip kad tai teigia šv. Bernardas: „Vyras nupuola ne kitaip, kaip tik per moterį, ir pakilti jis gali tik per moterį“.

Pasišventusiojo dievui gyvenimas – tai naujas gyvenimas, pilnas naujos jėgos, o į jį vedantys ritualai yra labai panašūs į pėrėjimo ritualus: jie mena mirtį. Pavyzdžiui, priėmimo į vienuolių ordiną apeigoms neretai priklauso laidotuvių liturgija.³¹

Ižadai, duodami išventinti rengiamo asmens, žinoma, neapsiriboja vien skautumu, kuris ir pats visuomet simbolizuoja gyvenimo atsižadėjimą.³² Be skautumo, dar gali būti privalomas skurdas bei paklusnumas, kaip kad krikščionių ordinuose. Tai pasireiškia kuo įvairiausiai. Savo gyvenimą pašventęs nepaliaujamam kultui, neįmanomam „pasaulyje“, vienuolis atstovauja visai bendruomenei. „Vienuolių choras kasdien meldžiasi už visus tuos, kurie patys negali arba nenori melstis, taip atiduodamas begalinei Dievo galybei garbę už visus tuos, kurie, gyvendami bei dirbdami išoriniame pasaulyje, patys to padaryti negali“.³³ Taigi vienuoliškas gyvenimas, nelyginant angelų gyvenimas (*βίος ἀγγελικός*), – tai nuolatinis garbinimas.³⁴ Tačiau vienuoliai ne tik atstovauja pasauliui pas Dievą; atvirksčiai, tai ir Dievo įgula pasaulyje. Užtat Jėzaus draugija – tai Kristaus kariauna, *militia Christi*, kurios įstatai prasideda žodžiais: „Kas tik stotų į kovą už Dievą po Kryžiaus vėliava mūsų draugijoje, kurią mes trokštame paženklinti Jėzaus vardu“.³⁵ Betgi pasinėrimas į rimtį, medita-

cija *cum libello in angello*, regimas neproduktyvumas – irgi pasišventimas: „Nieko neveikti dėl Dievo – tai ne tinginystė, o visų darbų darbas“.³⁶ Pasišventusiųjų malda, atgaila bei pamaldumas iš esmės turtina tą lobyną, kuriuo gyvena visa bendruomenė. Taip individo gyvybinių galių apribojimas ugdo visuomenės galias.

Pasišventimo iššūkis tad yra pasiekti galios per savanorišką negalėjimą. Pasišventusiųjų auka virsta tik didesne galybe, ir tai išties yra tam tikra magija, tačiau tokia, kuri liečia ir gyvenimą po mirties, kaip ir jų atstovaujamos bendruomenės kultas. Panašiai visišką negalią galybe paverčia kankinys, atsižadėjęs gyvenimo. „Man reikia iškęsti daugiau nei žmogui kada nors teko iškęsti, nes kankios karūna – tai vienintelė karūna, kurią galiu įgyti“, – pasakytų pavyzdinis vaikas. O psychologas pridurtų: „Bet šitam tobulybės įsikūnijimui nė į galvą neateina, kad žmogus gali sau gyventi išvis be jokios karūnos“.³⁷

Tačiau situacija iš esmės pasikeičia (ir tai liečia *visus* pasišventėlius), kai tik atsižadėjęsysis iš tikrųjų atsiduoda tai galiai, kuriai save paaukokojo, kaip aukščiausiai ir visą savo gyvenimą ima vertinti vien šios galios atžvilgiu. Štai kas sudaro tikrąjį kankinio, *μάρτυς*, sąvokos esmę – liudijimas, netgi liudijimas krauju. Kas iš tikrųjų pasišventė, nebegyvena savo nuožiūra, jo gyvenimas nebėra „šventimas“, – jis liudija³⁸ ir todėl įgyja drašos laisvai kalbėti, *παρρησία*:³⁹ apie savo susitikimą su Galia, apie Dievo darbų ir Jo žodį, kurį išgirdo. Ši draša ir yra pasišventimas: „Tada jums bus proga liudyti“ (Lk 21.13). Ir šiuo atveju savanoriškas negalėjimas jau yra nebe didesnės galios siekis, o paprasčiausias paklusnumas, ligi mirties. Bet ir toks Dievo liudytojas laimi „drašą ir pasitikėjimą“ (Ef. 3.12).

Šitaip moteriškasis pasišventimas tapo pakeistas vyrišku klusnumu.

Sekta

Pirmykščiaame pasaulyje nebuvo religinių bendruomenių, tik šventos bendruomenės. Panašiai nebuvo religinės veiklos, tik šventa veikla. Nebūta ir jokio ypatingo religinio gyvenimo, puoselėjamo individualiai ar bendruomenėje, todėl Scipionas, prieš auštant eidavęs į Jupiterio menę, *cella Jovis*, Kapitolijuje pamedituoti ir, „matyt, pasitarti su Jupiteriu valstybės reikalais“, buvo itin reta išimtis, kėlusį nemažą nuostabą (Gelijus, „Atikos naktys“ VI.1.6). Pirmoji bendruomenė, kurią sudarė pasišventusieji religiniams dalykams, tad buvo sekta, atsiskyrusi ne tik nuo aplinkinės bendruomenės, bet ir apskritai nuo „pasaulio“. Taigi sekta reiškia ne atskilimą nuo bažnyčios (tai tėra antrinė jos prasmė), bet pirmiausia – pasitraukimą iš bendruomenės, koku nors savitu būdu siekiant religinio išsigelbėjimo.

Taigi sekta nėra bendruomenė, atskilusi nuo kitos religinės bendruomenės, kaip kad bažnyčios. Veikia ji reiškia atsiskyrimą nuo bendruomenės apskritai, religinius

siekus pastatant anapus įprastų gyvenimo tikslų. Kažką panašaus jau darė misterijų draugijos, tarp kurių būta ir mišrių su sekta formų, kaip kad orfikai. Nors apskritai misterija gyvenimą suvokia daugiau kosmiškai, kaip višybę, nei sekta, kuri patyliukais nusigręžia nuo pasaulio išsigelbėjimo vardan.

Tačiau pats žodis *secta* yra kilęs ne iš *secare* „(at)kirsi“, bet iš *sequi* „sekti“. Tai religinė partija, erezija, kaip kad byloja graikų žodis *αἵρεσις*, „pasirinkimas“ arba „polinkis“. Ir tai yra grynčiausia žinoma sandorio⁴⁰ forma. Pavyzdžiui, žydų bendruomenės atžvilgiu naziritai ir krikščionys yra sektos (Apd 24.5; 28.22), kaip ir fariziejai su sadukėjais, o islame – mutazilitai. Iš esmės visos jos buvo schizmatiškos, „separatistinio“ tipo,⁴¹ nors atskilo ne nuo kokios nors atskiros bendruomenės, o nuo bendruomenės kaip tokios, ar ji būtų pirmą kartą, religinė-tautinė, ar bažnytinė. Taigi sekta atsiskiria ne nuo bažnyčios, o nuo bendruomenės, ir tai yra kraštutinis sandorio padarinys.

Sekta apima ir tam tikrą heterodoksišką doktriną, ir skirtingus nei bendruomenės, nuo kurios ji atskilo, kultūrinius papročius: „tarp jūsų bus netikrų mokytojų, kurie įves pražūtingų klaidamokslių (*αἵρεσεις*)“ (2 Petro 2.1). Tačiau fenomenologiškai nei skirtinga doktrina, nei kultūriniai elementai nėra lemiantys veiksniai, tai tik apraiškos tų įsitikinimų, tų nuostatų, ant kurių susikūrė sekta. Taigi ir krikščionybė judaizmo bei romėnų visuomenės atžvilgiu, ir reformacija Romos bažnyčios atžvilgiu, ir budizmas hinduizmo atžvilgiu, ir islamas arabų bendruomenės atžvilgiu tebuvo sektos, ilgainiui virtusios bažnyčiomis, vienuolių draugijomis ar tautiniais junginiais. Sektos kaip tokios esmę sudaro atsiskyrimas bei eretiška nuostata: erezijos sekėjas yra būtent eretikas bei „atskalūnas“, *αἵρετικὸς ἀνθρώπος*, „nukrypėlis“, kurio dera saugotis (Tit 3,10). Taigi „erezija“ liečia ne tik nuomonę, bet gyvenimą, tai nuodėmė, todėl schizmą iš eretiko pusės lydi ekskomunikacija iš bendruomenės pusės. Viduramžiais netgi doroviniai nukrypimai, kaip kad sadizmas, buvo laikomi erezija.⁴² Kita vertus, jokios bendruomenės neįmanoma iš esmės perprasti neatsižvelgiant į atskilusias nuo jos sekas,⁴³ nes būtent pačios bendruomenės gyvenimas jas pagimdė. Tačiau pasilikę bendruomenėje paprastai to suvokti negali, jiems priklausymas sektai tėra skirtingos nuostatos bei svetimos įtakos įrodymas. Tokiu atveju bent jau būtų galima pripažinti, kad „juk turi pas jus būti atskalų, kad išeitų aikštėn, kurie iš jūsų yra išmėginti žmonės“ (1 Kor 11.19).

Ypatinga sektų galia patiriama kaip savotiška charizma, o „pasirinkimas“ – kaip pašaukimas, todėl tam tikros grynios galimybės vardan gali būti siekiama pašalinti bet kokį motininės bendruomenės pėdsaką. Tą grynąją galimybę reikia suvokti kaip dvasią arba, vėlgi, kaip pamaldumą. Priklausymą sektai patvirtina pašaukimas arba poelgis: pirmasis reiškia *išrinktumą*, antrasis *atsivertimą*, nors abu gali vienas kitą papildyti. Tačiau gim-

tis, šiaip ar taip, nereiškia nieko („Viršų paėmė Saros sūnus...“). Kraštutinės sektos perniek laiko ir visus ankstesnius išventinimus ar ritualus, nebent perprasmina juos taip, lyg kūdikio krikštą keistų suaugusiojo krikštu. Taigi žiūrint fenomenologiškai, sekta išties eina prieš bažnyčią, kuri jos atžvilgiu atrodo kaip regresija prie pirmą kartą bendruomenės.

Dingstį įkurti sandorį gali suteikti kuo įvairiausias prižadastys, tarp kurių žymią vietą užima „atgimimas“. Koks nors stiprus jausmų sukrėtimas priverčia susimąstyti apie savo nuostatą į pasaulį ir Dievą, priverčia palikti tai, kas turima, ir ieškoti naujų galimybių. Tokie buvo dionisiški proveržiai Senovės Graikijoje, reformacijos entuziazmas, sekmininkų judėjimas bei kt.

Kas be ko, ir sekta gali tolydžio prarasti savo išskirtinumą. Nors dažniausiai ji lieka sau ištikima ir tik tobulina save, ir tokia raida vyksta vis griežtesnio siaurėjimo kryptimi. Vis rūsčiau reikalaujama asmeniškai atsiversti, išpažinti tikėjimą bei patyrimą, vis priekabiau gryninama doktrina. Šiuo atžvilgiu iškalbinga yra Jean'o de la Badie (1610–1674) pažiūrų raida. Jis siekė suburti į bendruomenę visus, kurie iš tikrųjų buvo atgimę, todėl negalėjo apsiriboti kokia nors viena parapija. Jis įkūrė tokią bendruomenę, kuriai priklausė visi jam žinomi iš naujo gimę krikščionys, ir šiuo plačiu užmoju sugrįžo prie pirmą kartą „šeimos“: bendruomenę ir šeimą sujungė į viena. Po kurio laiko Herfordo bendruomenės namai pagarsėjo savo dvasiniais pasilinksminimais bei šokiais, būdingais komuniškai per tobulą meilę, kurią tuomet kaip tik pavykę pasiekti. Santuokos tarp sektos narių ir nenarių buvo paskelbtos negaliojančiomis, ir imtos švęsti naujos jungtuvės, kurių vaikai būsią laisvi nuo prigimtosios nuodėmės. Po la Badie mirties buvo įvesta griežta riba tarp tų, kurie jau patyrė Dievo malonę, ir tų, kuriuose ji dar nepasireiškė: pirmieji buvo broliai ir seserys, o antrieji vadinti ponais ir poniomis. Netgi tai, kaip reikia kreiptis į Dievą, priklausė nuo išgelbėjimo laipsnio: tik brolija galėjo šauktis Jo „Tėve“, kiti – ne.⁴⁴

Tokiu būdu „pasaulis“ plečiasi, o bendruomenė, „Naujasis Sionas“, „tikrasis Izraelis“, Dvasios erdvė traukiasi – pagal „atskirtos pašvęstųjų bendruomenės principą toleruoti valstybę, bet kiek įmanoma vengti kontaktų su ja ir kuo griežčiausiai atsiriboti nuo pasaulio per aprangą, papročius, pasisveikinimus, vedybinius santykius bei ekskomunikavimą“.⁴⁵ Iš tikrųjų šitas nepalaujamas sektos gryninimo, atribojimo bei sutvirtinimo siekis rodo slaptą troškimą panaikinti apskritai bet kokią bendruomenę ir vienuoje sugrįžti Dievo akistaton.⁴⁶ Pasak Nietzschės, „didžiausias yra tas, kas išgali būti vienišiausias“.⁴⁷ Nes, darsyk pacituojant tą patį autorių, „bet kokia bendruomenė subendrina ir suprastina“. Vienatvės siaubas čia virsta prabanga, o savaiminė negalia, kylanti iš apleistumo jausmo, transformuojama į netikėtą, bet dėl to tik juolab palaimingą visagalybės nuojautą.

Bažnyčia

Izraelitų tautos susirinkimas tuo pat metu buvo ir religinė bendruomenė (Pr 44.6; 1 Kar 12.3; 1 Kar 8.14; Kun 4.13; Sk 15.3; Ps 22.23; JI 2.16), kokią graikai vadino žodžiu *ἐκκλησία*.⁴⁸ Taigi kai Jėzus rinkosi mokinius ir viešam iš jų suteikė ypatingą statusą (Mt 16.18), Jis ne tik šiaip sušaukė panašaus būdo žmones, ne tik nustatė su jais mokytojo ir mokinio santykį, kaip kad Buda. Jo įsteigta *ἐκκλησία* veikiau „turi būti aiškinama remiantis Jo santykiu su Jo tauta, iš kurios, dėl kurios ir priešpriešindamas kuriai jis išsirinko bei įgaliojo Dvylika kaip ypatingą kongregaciją, atstovaujančią Jahvės kongregacijai“.⁴⁹ Dvylika, žinoma, buvo mokiniai, bet pirmiausia jie buvo tauta, tikrasis Izraelis, o Sekminių įvykiai įnešė tarp mokinių, kaip į tautos susirinkimą, Šventos Dvasios dovaną. Tuo būdu tad gimties ir „dvasios“ ryšiai tapo suaušti į vieną: „O jei priklausote Kristui, tai esate ir Abraomo palikuonys bei paveldėtojai pagal pažadą“ (Gal 3.29).⁵⁰ Bažnyčia tad yra Dievo tauta dvasine prasme ir Kristaus Kūnas tikrąja prasme, o tai reiškia, kad sandoris ir bendruomenė tapo sulieti ir pakylėti į aukštesnį vienį. Atskirai nebėra lemiamas nei žmogaus apsisprendimas, nei gimtis, nors nei viena, nei kita nėra nesvarbu. Abu rado sau pagrindą bei pateisinimą iš Dievo, kuris nužengė Kristuje pasitikti žmogaus⁵¹ ir pats panorio tapti bendruomenės ryšio pamatu.

Užtat nuo pat savo užgimimo bažnyčia kaskart atsiduria pavojuje arba nebegyžtamai virsti „tauta“, nes bažnyčios hierarchinė organizacija ištikimai tęsia tą pačią tautos idėją, tik perkeltą nuo Izraelio Romos imperijai, arba galutinai „sudvasėti“, daugeliui sektų darant įtaką kaip tik šia linkme. Tačiau jos esmė visuomet išliko ta pati: nei atskirai žmogaus pasirinkimas pagal pašaukimą, nei savaiminė duotybė lemties dėka, bet visuomet abu kartu, suvokiami kaip paties Dievo valia, išpildyta per bažnyčios Viešpatį.⁵²

Kaip tauta, bažnyčia tad neabejotinai tęsia bendruomenę, tik dabar jau pašauktųjų bendruomenę, išrinktąją tautą; o kadangi remiasi sandorium, ji tęsia misterijų sandorius, besibūrusius apie atitinkamo „Viešpaties“ figūrą bei gyvenimą. Nors kartu tai sandoris, kurio misterija per smelkia pasaulio duotybę bei kiekvieno žmogaus gyvenimą. Kalbant ankstyvosios krikščionybės kalba, bažnyčios, pastatytos ant silpno žmogaus, Petro, negali įveikti net pats pragaras.⁵³

Bažnyčią iš tikrųjų turi tik krikščionybė. Nes nei budistų vienuolių bendruomenė, nei musulmonų bendruomenė, kuri išvis remiasi tik sutikimu bei nuostatų laikymusi, neigi žydų tautos susirinkimas nėra bažnyčios. Šis istorinė tiesa, negano to, yra giliai susijusi su pačia bažnyčios esme, kuri yra padarinys konkrečios istorinės situacijos, kurioje žydai atstūmė Kristų, ir Jis atsigrėžė į pagonis.⁵⁴ Ši konkreti situacija, viena vertus, ir lėmė perėjimą

mą nuo bendruomenės prie sandorio, o kita vertus, pagonių religinę sąmonę, jau pasireiškusią kuo įvairiausiai sandoriais, sutelkė į naujo tipo bendruomenę. Taigi bažnyčia – tai pagonių bažnyčia, bet „išganymas ateina iš žydų“ (Jn 4.22).

Visa tai reiškia, kad savo esme bažnyčia, kokia ji yra tikinčiųjų sąmonėje, išsprūsta iš fenomenologijos. Nes tai Kristaus Kūnas ir kaip toks – išsprūsta iš bet kokio suvokimo, kuriam pats yra išankstinė prielaida. Žinoma, tai kartu tauta ir sandoris, bet visuomet su sąlyga, kad jame dalyvauja Kristus, jo „Viešpats“, kuris laiduoja ir sutartinę ryšį, susijusį su pašaukimu bei pasirinkimu, ir prigimtinį, kaip Kūrėjas Dalyvis. Užtat bažnyčia tuo pat metu yra matoma ir nematoma, žmonių organizuota ir mistiškai įkvėpta, dvasinė ir kosminė. Reikia ne tikrinti ją, kaip faktą, bet ja tikėti, ir ne atsitiktinumas, kad būtent čia mes pirmąsyk susiduriame su *tikėjimo* sąvoka.⁵⁵

Taigi nors iškilusi ant žemiškosios duotybės pamato, bažnyčia remiasi dieviškąja galimybe. Ir kol ji dar netapo *ecclesia triumphans* arba neištirpo kaip *communio sanctorum*, ji – žemės druska, tikrasis pasaulio tvėrmės pagrindas: Kristaus Kūnas palaiko žemės kūną. Iš čia bažnyčios bei jos sekėjų išdidumas: „šventieji teis pasauli“ (1 Kor 6.2).⁵⁶ Čia bendruomenės idėja pasiekia bene aukščiausią savo viršūnę, nes bendruomenė, šitokiu būdu įsteigta bažnyčia, įgyja metafizinę reikšmę. Jos ribos yra visas pasaulis, o šerdis – Pats Dievas, Kristaus meilė. Pirmąsyk šeimos bendrystė su savo mirusiaisiais dabar esti perkeistu pavidalu: bendrystė su Dievu apima ir bendrystę su protėviais. Bažnyčios ryšys siekia toliau už kapus. Bažnyčia yra Dievo mergelė, nuotaka, sostas ir širdis – nekaltoji motina, be paliovos gimdanti tikinčiuosius.⁵⁷ Pasak Firmiko Materno (*De errore profanarum religionum*), „Kristus yra jaunikis, o bažnyčia – nuotaka, kuri kasdien švenčiausiajam Tėvui gimdo sūnus dvasioje“. Taigi prieš mūsų akis iškyla motinos įvaizdis, tačiau motinos, kurios galia remiasi Tėvo pradėjimu.

Pagaliau tikinčiųjų sąmonėje bažnyčia yra *katalikiška*. Pirminė prasmė šiuo atžvilgiu yra ne ta, kad bažnyčia apimtų visą pasaulį, o, sulig pirmine paties žodžio *καθολικός* reikšme, kad ji yra visuma, organizmas, kurio galva – Kristus. Taigi katalikiškumas reiškia ne tiek bažnyčios apimtį, kiek jos visa-pakankamumą. „Kur yra Kristus, – teigia Ignacas, – ten yra katalikiškoji bažnyčia“, o būdama katalikiška, bažnyčia per Kristaus Kūną savo galva yra neatskiriamai suaugusi su visuotine visagalybe. Ir būtent iš čia kyla bažnyčios visa apimanti prigimtis, tik ne kaip faktas, o kaip uždavinys, kaip *misija*. Nes kur du ar trys susirinko Jo vardu, ten yra Jis ir, vadinasi, yra katalikiškoji bažnyčia.

Bažnyčios katalikiškumas tad mena jos vienybę ir jos šventumą. Joje tampa išbaigta tai, ką kitos bendruomenės bei sandoriai tik numato. Nes pati bendrumo esmė, pats „šventasis bendrumo dėmuo“ yra ne šiaip būti drauge,

ne šiaip draugų ratelis, kuriame žmogus glaudžiasi nuo siaubo. Priešingai: tai kažkas visiškai kita, kažkas nepriklausoma nuo narių visumos, kas sudaro naują organą. Ir šis išskirtinis veiksnys – tai visa ko pradžia ir pabaiga, esmė ir pirmapradis pagrindas.

Versta iš: G. van der Leeuw. *Religion in Essence and Manifestation*. New York–Evanston: Harper & Row Publ., 1963, p. 222–226, 230–235, 261–268.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS

1. Kern O. *AR*, 26, 1928; Fascher E. *ΠΡΟΦΗΤΗΣ*, 1927.
2. *Algemeine Psychopatologie*, 1923, p. 113.
3. Codrington, *The Melanesians*, p. 153.
4. [Graikų *ἐνθουσιαστικός* pažodžiui reiškia 'įkvėptas, apimtas dievo' ar 'dievų'. – Vert. past.]
5. Žr. klasikinių sakramentinių simbolių aptarimą: Dieterich A. *Eine Mithrasliturgie*, 1910, p. 92t.
6. Fehrle E. E. *Die kultische Keuschheit im Altertum*, 1910, p. 7t, 75t; Farnell, *Cults*, IV, 186t.
7. Dieterich A. *Eine Mithrasliturgie*, p. 97.
8. Riedel, *Sluik- en kroesharige rassen*, p. 8t.
9. *Cults of the Greek States*, IV, p. 188t.
10. Wundtas (*Wölkerpsychologie*, IV, p. 187t.) pažymi, jog grynos pranašystės atveju Dievas ir pranašas esti viena, ir tik jai regresuojant, ją imant apmąstyti Dievas pranašą siūnčia. Pirmą – tai tarsi sapnuoti, antrą – apmąstyti sapną. Tačiau kompulsyvos ištarmės, kone spazmiška pranašavimo kalbėsena būdinga bemaž visiems Izraelio pranašams, žr. Pedersen J. *Israel*, 1920, p. 116t.
11. Thurnwald R. *Lexikon der Vorgeschichte*, s.v. *Orakel*.
12. Diels H. *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 1912, I, p. 264t.
13. Kretschmer E. *Medizinische Psychologie*, 1902, p. 255.
14. Apie graikų „žodžio žmones“ plg.: Murray, *The Rise of the Greek Epic*, p. 118: „Senovės 'žodžio žmogus' buvo ne visai sakmių sakytojas, ne visai metraštinkininkas, ne visai burtininkas. Jis buvo viskas iš karto ir dar kais kas daugiau“.
15. Crawley, *The Mystic Rose*, I, p. 168t.
16. Gennep A., van. *Rites de Passage*, p. 48t.
17. Žr. Nilsson M. P. *Griechische Feste*, 1906, p. 365t; Cumont F. *Les religions orientales dans la paganisme romain*, 1909, p. 287. Apie privalomą prostituciją tarp arabų žr. to pat veikalo 1929 m. leidimą, p. 258. Toliau: Fehrle, *Min. veik.*, p. 40t (upės dievas atima nekaltybę Trojos moterims); Schmidt K. *Jus primae noctis*, 1881.
18. Lyon D. G. The Consecrated Women of the Hammurabi Code, *Studies Presented to Toy*, p. 341t; plg. Hartland A. S. At the Temple of Mylitta, *Anthr. Essays Presented to E. B. Tylor*, 1907, p. 189.
19. Böhl F. M. Th. *Verslag van het Zesde Congres Oostersch Genootschap*, 1929, p. 21t. Šventyklų prostitucijos pėdsakų esama ir Senajame Testamente: 1 Sam 2.22, Iš 38.7; Oz 4.14. Panašiai pašvęsta buvo Jeftos duktė, nors kuria būtent prasme, turbūt taip ir liks ginčytina (Teisėjų 11).
20. Clemen C. *Die nicht-Christlichen Kulturreligionen*, II, 1921, p. 15; plg. Crawley, *The Mystic Rose*, I, p. 235.
21. Fehrle. *Min. veik.*
22. Usener H. *Vorträge und Aufsätze*, 1914, p. 189t.
23. Warde Fowler W. *The Religious Experience of the Roman People*, p. 135. Dėl pareigos nešti vandenį žr. Ovidijaus *Fasti* 3; plg. dar Cagnat R. *Les Vestales et leur couvent sur le forum romain (Conférences Faites au Musée Guimet)*, 1906, p. 61t.
24. Fehrle. *Min. veik.*, p. 210t.
25. Toutain J. *RHR*, Nr. 89, 1924, p. 183t. Firmikas Maternas (*De errore profanarum religionum* 14) davė užuominą į poliariškumą tarp kultūrinės skaistybės ir palaidumo, kai apie vestales (priešingai faktams) pasakė: „jos yra arba per jėgą įstumiamos į prostitucijos nuodėmę, arba išlieka skaisčios, taigi šiaip ar taip praranda kilnios giminės vardo garbę“.
26. Wissowa G. *AR*, Nr. 22, 1923–1924, p. 201t.
27. Bertholet. *Lesebuch*, V, p. 42t.
28. Ten pat, p. 43t.
29. San Marte. *Parzivalstudien*, III, 1862, 121.
30. Ten pat, p. 115.
31. Gennep A., van. *Rites de Passage*, p. 125, 140.
32. Savito pasišventimo, kartais truncančio visą gyvenimą, būta tarp Senojo Testamento naziritų, kurie nevartojo alkoholio, nekirpo plaukų ir vengė bet kokio kontakto su lavonais. Kuo įvairiausių tokio pobūdžio vengimų religijų istorijoje apstu.
33. Heiler, *Katholizismus*, p. 452.
34. Ten pat, p. 438.
35. Ten pat, p. 313.
36. Ten pat, p. 474.
37. Künkel F. *Einführung in die Charakterkunde*, 1929, p. 48.
38. Dornseiff. *Der Mätyrer*, 1923–1924.
39. Peterson E. R. *Seeberg-Festschrift*, p. 293.
40. [Autorius priešpriešina bendruomenę pagal pasirinkimą, susitarimą, taigi sandorį (*covenant*), ir savaime „duotą“ bendruomenę (*community*), kurią paprastai sudaro giminė, tauta; klasikinis sandorio pavyzdys yra (Senasis, Naujasis) Testamentas (*covenant*). – Vert. past.]
41. Wach. *Meister und Jünger*, p. 8.
42. Huizinga. *Herfsty*, p. 414.
43. Wach. *Religionswissenschaft*, p. 162, 53.
44. Heppe H. *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der Reformierten Kirche namentlich der Niederlande*, 1879, p. 240t.
45. E. Troeltschas (*Kultur und Gegenwart*, I, IV, I, p. 510) taip pasakė apie baptistus, bet tai tiek pat gerai tinka ir daugieliui kitų sektų.
46. Lohmeyer. *Vom Begriff der religiösen Gemeinschaft*, p. 44t.
47. Nietzsche. *Beyond Good and Evil*, p. 155.
48. Bultmann. *Glauben und Verstehen*, p. 162t.
49. Schmidt. *Die Kirche des Urchristentums*, p. 291t.
50. Ten pat, p. 314.
51. Bultmann. *Min. veik.*, p. 170t.
52. Plg. Wetter G. P. *La catholisation du Christianisme primitif (Revue d'Histoire et de Philosophie religieuse*, VII), 1927.
53. Kaip kad gražiai pasakė Maritainas, „didžioji Bažnyčios šlovė yra ta, kad ji išlieka šventa su visais savo nariais nusidėjėliais“ (*Religion and Culture*, p. 40).
54. Peterson. *Die Kirche*.
55. Bultmann. *Min. veik.*, p. 172.
56. „Bažnyčia – tai 'eschatologinė' realija. Kitaip sakant, religinė bendruomenė nelaiko savęs šio pasaulio reiškiniu, bet priiskiria Anam“ (Ten pat, p. 154).
57. Plg. Conybeare F. C. *Jungfräuliche Mutter und jungfräuliche Kirche*, 1906; Harnack. *History of Dogma*, III, p. 108, 109; plg. dargi Liuterio himną „Šventoji krikščionių bažnyčia“: „Kokia brangi man ištikimoji tarnaitė“ ir pan.